

MIRA KOLAR

PRESJEK KROZ ŽIVOT I DJELOVANJE HRVATSKOG POLITIČARA DR. VINKA KRIŠKOVIĆA

Mira Kolar
Filozofski fakultet u Zagrebu
HR 10000 Zagreb

UDK:32(497.5):929 Krišković, V.
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1996-10-30

U članku je obrađeno cjelokupno djelovanje hrvatskoga političara dr. Vinka Kriškovića, s posebnim osvrtom na njegov politički rad, koji je bio presudan za Kriškovićev život.

Autorica ističe da se Krišković u svom dugom životu mijenjao u vremenu, ali se i vrijeme mijenjalo brže od njega, jer mu se nije uvijek znao prilagoditi. Njegova je konstanta, naime, bila politička etika i moral u interesu zemlje koja ga je rodila. Analizirajući Kriškovićev lik i njegov životni put, autorica dolazi do zaključka da je on uvijek bio prohrvatski orijentiran, ali nikad prostranački, te da nikada nije bio neprijatelj Srba. Zbog toga treba se odbaciti uvjerenje da je Krišković bio pravaš, tj. čovjek fašističkog opredjeljenja.

Na kraju autorica iznosi zaključnu misao da je Krišković bio čovjek Zapada, koji je vrlo rano došao do uvjerenja kako u Europi nema ni jedne dovoljno jake sile koja bi promijenila versajsku kartu Europe, i da tu snagu mogu imati samo Sjedinjene Američke Države.

O Kriškoviću gotovo da se i nije pisalo ili se o njemu pisalo samo kao o prevoditelju i esejistu, uz navođenje da je frankovac i fašistički orijentiran, pa je dobio u socijalističkoj povijesti kulture minorno mjesto. Pisao je o njemu u socijalističkoj Jugoslaviji samo Josip Horvat, dok su Pavao Tijan i Antun Bonifačić pisali izvan zemlje, a Helena Peričić-Jakovljević počela se Kriškovićem baviti poslije uspostave hrvatske države.¹ Prvi je svoje viđenje

¹ Josip HORVAT, *Vinko Krišković, Hrvatski panoptikum*, Zagreb, 1982, II. izd., 63-64. Horvat nije volio Kriškovića, pa je to došlo do izražaja u načinu kojim pristupa njegovoj biografiji.

Kriškovića prikazao dosta pristrano, drugi je gledao Kriškovića kao emigranta, treći piše Kriškoviću "in memoriam" u povodu smrti, dok se Peričićka bavi Kriškovićem kao prevoditeljem Bayrona i Shakespearea. No do sada nije dan cjeloviti prikaz Kriškovića, sveučilišnog profesora upravnog prava, zadnjega hrvatskog podbana, političara i povjesnika, prevoditelja Shakespearea i drugih engleskih pisaca. Stoga držim da je i ovaj rad samo jedan mali pomak k daljem postizanju tog cilja kojemu trebamo težiti i koji možemo postići samo onda kada proučimo njegovu rukopisnu ostavštinu i bogatu korespondenciju koja je očuvana u inozemstvu, budući da je u Hrvatskom državnom arhivu u fondu Zemaljske vlade, (Odjel za pravosuđe) ostala samo košuljica njegovih personalnih spisa, a sve je drugo netragom nestalo.²

Vinko Krišković rođen je u Senju 16. svibnja 1861., a umro je u Zürichu 6. studenog 1952. Živio je, dakle, gotovo jedno stoljeće, bio je svjedok mnogih događaja, a čitav mu je život bio protkan intelektualnom borbom za bolji i pravedniji svijet.

Djed Vincenzo i otac Antun bili su ugledni senjski trgovci i brodovlasnici, koji su u prvoj polovici 19. stoljeća ostvarili popriličan imetak prodajom drveta. Majka Antonija bila je rođena Giordano, ali je bila potpuno pohrvaćena. Rođak Mijo Krišković, šumarski stručnjak, bio je saborski zastupnik za Karlobag još 1866. godine i ostavio je u znanstvenoj literaturi više inovacijskih radova. Umro je 1909. godine. Kriškovići su imali u Senju dvije kuće na obali. (U jednoj je kasnije bila podružnica Praštedionice i ispred nje bila je fontana, a druga je bila na mjestu današnjeg hotela i u njoj je bila smještena Hrvatska čitaonica.) Jedna kuća Kriškovićevih nalazila se na Širokoj kuntradi.³ Lokacija Kriškovićevih kuća govori o ugledu ove obitelji, koja je vukla podrijetlo od uskoka, zaostalih vjerojatno u velebitskom zaleđu nakon izгона uskoka iz Senja.

Rad je pisan s puno cinizma prema Kriškovićevu fizičkom nedostatku, iako, dakako, Hrvat nije mogao negirati Kriškovićevu svestranost. Prvo izdanje *Panoptikuma* izašlo je 1965, a portret je kasnije objavljen i u *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 122, Zagreb, 1983, 121-151.

Pavao TIJAN, *Vinko Krišković. Esej o esejisti*, Predgovor u knjizi Vinka Kriškovića, *Posljednji eseji*, Madrid, 1955, 3-15. Antun BONIFAČIĆ, *Vinko Krišković (1861-1951.)*, Hrvatska revija, 1, 1951, sv. 4, 312-317.

Helena PERIČIĆ-JAKOVLJEVIĆ, *Aldous Huxley u predgovorima Vinka Kriškovića*, Radovi Sveučilišta u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru, Razdio filoloških znanosti, br. 32-33 (22-23), Zadar, 1995, 329-354; Helena PERIČIĆ, *Prolegomena analizi anglističkog rada Vinka Kriškovića*, Senjski zbornik, 22, 1995, 293-306.

² Hrvatski državni arhiv, Zemaljska vlada, Odjel za pravosuđe, sv. II, br. 515/150, kut. 188/150. Moja potražnja za ostalim spisima također je ostala bezuspješna pa će trebati provesti dugotrajnije istraživanje.

³ Pismo Pavla Tijana prof. Anti Glavičiću od 16. 12. 1996.

Osnovnu školu i gimnaziju Vinko je Krišković završio u Senju. Senjska je gimnazija tada bila intelektualna Atena čitavoga Hrvatskog primorja, pa je ovdje dobio solidno humanističko obrazovanje, stekavši osobitu ljubav za antičke motive, ali i za uskočko junaštvo. Svake je nedjelje dolazio na školsku misu u uskočku crkvu sv. Franje, gdje je sve podsjećalo na junačku povijest ove grupe. No istodobno to je i vrijeme kada Senj počinje naglo propadati, ne samo zbog pojave parobroda, za koje senjski trgovci nisu imali sredstava, već još više zbog Senjske Rijeke, koja 1873. dobiva željeznički izlaz na more, postavši time glavna izvozna i uvozna luka Ugarske, svezane tada s Hrvatskom Hrvatsko-ugarskom nagodbom u neraskidivu cjelinu.

Upis na Pravni fakultet u Zagrebu nije bio sretan. Izgrađen u pravaša još u Senju, on nastavlja i u Zagrebu predvoditi pravašku omladinu. Poslavši sažalnicu predsjedniku Francuske republike Grevyju, a i pariškom listu *Republique Francaise* zbog smrti graditelja Treće francuske republike Leona Gambette, bio je na izričit zahtjev austrijskog cara Franje Josipa podvrgnut istražnom postupku, pa je zaključio da će mu ovako kompromitiranom biti teško nastaviti studij.

Odlazi na studij u Beč, gdje upotpunjuje svoje znanje iz najrazličitijih područja, te svojim savršenim pamćenjem postaje pravi enciklopedist, osobito na području kazališnog života i glazbe. Studirao je petnaestak godina, čitajući i putujući. Tim studijem potrošio je očevinu, ali je vidio gotovo čitavu Europu, naučio engleski i španjolski, vidio najbolje opere i glazbene izvedbe tadanje Europe, i na taj se način sam izgradio u svestranu ličnost kakvih je na našim prostorima bilo vrlo malo. Izgleda da je svojom učenošću privukao i pozornost bečkih profesora, koji su mu kasnije ponudili docenturu, što je Krišković odbio.

Međutim, sredinom devedesetih godina Krišković se morao vratiti u Senj, jer se nekoć cvatuća senjska trgovina pretvorila u trgovinu koja je jedva preživljavala vremena kada Senj gubi svoju prometnu, svoju krajišku i svoju pomorsku važnost i ulogu, bilo zbog otvaranja željezničke pruge do Rijeke, bilo zbog sjedinjenja Vojne krajine s civilnom Hrvatskom, bilo zbog prelaska plovidbe sa sporih i čudima vjetra podložnih jedrenjaka na brze i sigurnije parobrode.

Budući da je ponestalo novca za dalje i dulje školovanje, Krišković se 1892. godine vraća u Senj te radi kao blagajnik Okružne blagajne za potporu bolesnika, a istodobno izrađuje svoje doktorsku disertaciju. Pri trećem pokušaju da se provedu izbori za gradsko zastupstvo u Senju 6. rujna 1893., bio je izabran za gradskog zastupnika kao protukandidat Ivana Mladinea, dobivši 18 glasova, odnosno 15 glasova više od Mladinea. No izabran je i Mladineo, dobivši u

prvom izborištu potreban broj glasova. Ti su izbori 1893. uzdrmali senjsku sredinu. Kriškovića je kandidirala grupa birača i u proljeće 1893., kada se prvi put pokušalo izabrati gradsko zastupstvo, a pričalo se da ga treba zbog njegove učenosti kandidirati i za gradonačelnika. No ti su prvi gradski izbori bili poništeni zbog toga što su bile tri kuglice više u kutiji nego što je bilo glasača. Drugi izbori 27. travnja poništeni su jer je čitava opozicija izašla na izbore pa bi se grad potpuno našao u pravaškim rukama. U trećim izborima Krišković je označavao ravnotežu između lijevih i desnih. Odgovarajući na napadaje u *Obzoru* i zadarskim *Narodnim novinama*, Krišković je pismom 19. rujna 1893. opisao senjske prilike ovako: "... naš hrvatski narod valja odista odgajati po čisto ustavnim načelima i žalostno je, kad ozbiljni ljudi puštaju, da se najsvetijim ustavnim institucijama igraju djeca. Ali još je žalostnije, kad ljudi, koji ni obćoj hrvatskoj stvari ni svojoj stranci niesu jošte ni trunka privriedili i u svojoj stranci sjaju tek svojom bezplatnošću i manijom za paradoksizmom i sofizmom, a koji svojim ponašanjem ne bi valjda ni izbornike zadnje seoske občine ponukali, da im povjere kakvu javnu funkciju - kad taki ljudi bučnim i emfatičnim svojim frazama i važnošću, koju si sami daju, na svu silu hoće, da u javnim glasilima igraju ulogu političkih vodja i tumača javnoga mnienja, pa tonom autoriteta, koji bi se jedva kod najvećih državnika trpio, svoje sugradjane i sumišljenike upućuju, u okrilje uzimlju i anateme izriču. Ako ovo drugo nije žalostnije, a ono je kud i kamo smješnije od onoga prvoga. A koliko do mene, ja mirne savjesti i vedre duše čekam na sve, što ima da dodje, pa samo jedno molim neka me Bog čuva od nekih mojih političkih prijatelja, od neprijatelja sam ću se braniti".⁴ Tadanji vodeći ljudi Senja: Lj. Vukelić, vladin povjerenik, Franjo Vrhovac, S. Cihlar, V. Chudoba, V. Crnković i J. Novak podržali su Kriškovića, te se on tako našao u društvu Dragutina Accurtija, Ante Devčića, Ladislava Krajacza, Nikole Miletića, Ivana Mladinea, Zvonimira Tkalca, Konrada Zimpermanna, Josipa Gržanića, dr. Nikole Veljačića i drugih osoba koje su nešto značile u tadanjem Senju.

Vjerojatno ga upravo ova situacija u Senju potiče da u detalje prouči pisma Juniusova, što je bio pseudonim nekog engleskog državnika koji je ta pisma pisao u vremenu od 1769 do 1772. Krišković je detaljno opisao njihov sadržaj te ih onda objavio u *Prosvjeti* 1895. i ponovno kao samostalnu knjigu 1917. godine. Kada se prouče ta pisma, vidi se da se Krišković čitav život inspirirao Juniusovim mišljenjima, pa stoga i nije čudno što objavljuje pod

⁴ *Obzor*, 218, 23. IX. 1893. - Dr. V. Krišković, *Odnosaji u Senju*. Nadopunjeno s člancima u *Obzoru*, 209, 13. IX.

njegovim pseudonimom uvijek kada je bilo suviše riskantno da nastupi pod svojim pravim imenom. Krišković piše citirajući Juniusa: "Zrela se rasuda politička dobija tek trudom i mukom, treba putovati, učiti tuđe jezike, u inostranih naroda tražiti pouzdanje, proučavati njihove običaje i ustanove, vladu, javni i suhromni život, njihovu povijest i političku knjigu."⁵ Budući da je Juniusova pisma proučavao vjerojatno prema Brockhausu, koji ih je priredio i objavio u Leipzigu 1876. godine, pretpostaviti je da je Krišković potpuno svladao engleski jezik kako bi ga mogao proučavati i u originalu. Uz to Krišković prevodi Thomasa Babingtona Macaulaya, koji je držao da je Junius sir Filip Francis, pa se tijekom svoga znanstvenog rada Krišković više puta vraća na taj problem. Krišković se ne bavi Juniusom radi teorije, već radi prakse. On u pismima upozorava da je silno važno za pravilnu i pravednu upravu ono što Junius traži: "... slobodu štampe, pravo porote, nezavisnost sudačku, ministarsku odgovornost, slobodu i čistoću parlamentarnih izbora, (jer) naopako tumačenje najjasnijih zakonskih ustanova na zator (su) naroda i njegovih prava, huškanje i izrabljivanje plemena proti plemenu ..."⁶

Krišković se poslužio Juniusovim pseudonimom i za objavljivanje više književnih kritika u Pasarićevu Obzoru. Ta djela nemaju veću književnu vrijednost. No po svemu se čini da je 1895., doktoriravši na zagrebačkom sveučilištu, Krišković postao perspektivan mladi intelektualac za kojim je uprava vapila. Hrvat pretpostavlja da se za njega založio veliki župan i književnik Bude Budisavljević Prijedorski, koji je bio prijatelj Kriškovićeve obitelji. S velikom vjerojatnošću moramo Juniusu pripisati pjesmicu pisanu u stihu narodne pjesme *Nation auf Puff*, kojom Krišković odgovara Đorđu, zastupniku iz Dalja koji je u mitrovačkom listu Srpski glas objavio članak pod tim naslovom, okrstivši tako Hrvate. Krišković tu piše među ostalim:

"Ko i njima, na dražbeni bubanj,
Kad iznose narod jedan cio,
Narod cio, koj' ih udomio,
Udomio, liepo utovio."

I dalje: "Našoj vladi sila treba novih,
Jer na mladjih sviet se kreće ovi!"⁷

U pjesmi se navodi da je to odlomak veće poslanice, a ovaj tekst ujedno potvrđuje da je Krišković imao afiniteta prema stihu, pa ne samo da je prevodio Shakespeareove sonete već se i sam već 1895. okušao u toj vrsti, a uz to se do tada već izgradio kao Hrvat.

⁵ Junius, *Pisma Juniusova*, Zagreb, 1917, 9.

⁶ Isto, 81.

⁷ Obzor, 291, 18. XII. 1895. - Junius, *Nation auf Puff*. Odlomak poslanice Okresačima.

Krišković u Predsjedništvu Zemaljske vlade 1895. do 1900.

Može se pretpostaviti da se pjesma svidjela i banu Khuenu, koji u tom vremenu počinje osjećati posljedice svoje politike forsiranja Srba na račun Hrvata. Kada je Khuen Hrvatsku zemaljsku hipotekarnu banku osnovao 1891. godine u Zagrebu, a ne u Osijeku, a i zbog velike Gospodarske izložbe iste godine, počeli su se narušavati njegovi odnosi sa Srbima i javlja se tendencija da se uravnoteži zastupanost Hrvata i Srba u vladinim ustanovama, ali i na drugim mjestima. Hrvati kroz svoje političke stranke pomalo postaju politički čimbenik o kojem se mora voditi računa, iako se na trećoj strani javljaju i Mađari kao sve jači asimilacijski čimbenik koji prijeti Hrvatskoj. Utjecaj Izidora Kršnjavog, koji je kroz nekoliko godina svog predstojništva na čelu Odjela za bogoštovlje i nastavu reformirao školstvo, nastavio se pod utjecajem *Juniusovih pisama*, a možda i samoga Vinka Kriškovića i nekih drugih osoba koje se u to doba javljaju u vladi i na Sveučilištu u Zagrebu. Mislim da će povjesničari trebati detaljnije proučiti Khuenovo banovanje i vidjeti da se ban drukčije ponaša do 1891., a drukčije nakon toga, te da nije nevjerojatno da su Srbi isprovocirali sukobe 1902. i 1903. kako bi ga maknuli s banske stolice i stvorili u Hrvatskoj situaciju nereda koja je Hrvatsku sve više gurala u naručje Kardordevičeve Srbije.

Krišković je radio u personalnom odjelu Predsjedništva Zemaljske vlade te je dolazio u izravni doticaj s Khuenom Hedervaryjem. Vjerovati je da se Khuena dojmila Kriškovićeva učenost.

Želeći ojačati kadar predavača na Pravoslavnom fakultetu u Zagrebu profesorima iz uže Hrvatske, Khuen pribavlja Kriškoviću od Akademskog senata dvogodišnju stipendiju za specijalizaciju u Beču i Berlinu. Nakon što je 9. lipnja 1900. blistavo obranio nastupno predavanje "Viši nadzor nad upravom" Vinko je Krišković u jesen 1900. godine preuzeo katedru upravnog prava na Pravoslavnom fakultetu u Zagrebu, objavivši i udžbenik za svoj predmet.

Krišković kao profesor upravnog prava na Pravoslavnom fakultetu u Zagrebu od 1900. do 1916.

Imajući gotovo enciklopedijsko znanje, Krišković je bio odličan predavač, pogotovo stoga što je volio govoriti. On je svoje zanimanje usmjerio proučavanju upravne nauke, hrvatskog upravnog prava i hrvatsko-ugarskog upravnog prava. Nastojao je, dakle, odgojiti sposobne i dobre činovnike, koji će znati pravilno voditi upravu u zemlji. Kako se čini po brojnim signaturama u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci, on je sâm (ili uz pomoć studenata)

izrađivao šapirografirana skripta svojih predavanja, koja je stalno nadopunjavao i usavršavao, unoseći novine i brišući nepotrebne, suvišne i zastarjele stvari.

Posebnu je pozornost posvećivao kućnim zadrugama. Njihovo je zadržavanje po jednim kočilo gospodarski napredak Hrvatske, a po drugima su te zadruge bile jedino rješenje za preživljavanje brojnog proletariziranog puka u Hrvatskoj zbog nerazvijenosti proizvodnje i trgovine. No da bi kućne zadruge mogle postojati, trebalo je promijeniti način njihova rada, pa je Krišković uz podršku dr. Milorada Cuculića i dr. Nikodema Jakšića dao novi smjer životu kućnih zadruga, što su onda nastojali usavršavati dr. Strohal i Tončić. Ovaj Kriškovićev rad ostao je posve nezapažen sve do 1925. godine, jer je tek tada objavio knjigu *Hrvatsko pravo kućnih zadruga*. Međutim, moramo pretpostaviti da je do tada već sam Krišković mnoge svoje preporuke izmijenio, jer su nove prilike nalagale nova rješenja. U svakom slučaju, da se dobije prava slika Kriškovićevih misli o kućnim zadrugama, trebalo bi provesti usporedbu skripata i uopće posvetiti posebnu pozornost razvoju kućnih zadruga nakon spajanja Vojne krajine s Banskom Hrvatskom i stvaranju jedinstvenog zakonodavstva za djelovanje kućnih zadruga u Hrvatskoj. Kriškovićeva je knjiga iskazivala realne probleme oko djelovanja i dijeljenja kućnih zadruga, pa iako se njome Dragutin Pavličević posebno ne bavi, ipak je u svoju knjigu,⁸ koja obrađuje povijest kućnih zadruga samo do 1884. godine, preuzeo mnoge postavke Vinka Kriškovića. Jednako tako Krišković je bio veliki stručnjak za zemljišne zajednice. Čak i 1944. pozivalo se na neke njegove radove iz tog područja, pa je upravo tada dan osvrt na radove Vinka Kriškovića o zemljišnim zajednicama s posebnim osvrtom na Drenčinu kraj Petrinje.⁹

Priželjkujući smirivanje svih političkih strasti i osobito gušenje ekstremnih nacionalizama ma s koje strane oni dolazili, Krišković se 1906. politički aktivirao na strani pravaša protiv Josipa Franka, osnivača Čiste stranke prava, objavivši u Supilovu Novom listu pod pseudonimom "Junius" više članaka. Pristaša krajnjeg racionalizma, Krišković je težio uravnoteženju stanja na političkoj sceni. Njegovo demokratsko opredjeljenje ali i staloznost naravi upravljali su njegovim ponašanjem.

Horvat navodi u svojoj studiji o Kriškoviću da je Krišković želio za Hrvatsku uređenje kakvo je našao u Švicarskoj, koja ga je privlačila, kako piše Horvat, svojom "političkom strukturom, racionalnošću i pacifizmom", a Švicarsku je Krišković dobro poznao jer je u njoj češće ljetovao.¹⁰

⁸ Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge*, I, Zagreb, 1989.

⁹ Hrvatska zemlja, 1944, br. 47. - *Zemljišne zajednice i Drenčina*.

¹⁰ Prof. dr. Krišković i parlamentarizacija vlade, Srijemske novine, 27, 1914, br. 32, 1-2. Članak je odštampala i Hrvatska.

Sl. 1. Dr. Vinko Krišković

Želeći utjecati odgojno, Krišković objavljuje ponovno 1917. nešto dotjeranija *Pisma Juniusova*, koja je objavio već 1895. i koja su i sada izazvala dosta veliku pozornost javnosti.¹¹

Krišković je držao da i u okviru Ugarske, odnosno Austro-Ugarske Monarhije, Hrvatska može imati povoljan položaj jer da taj model nije do kraja iscrpljen niti su iskorištene sve mogućnosti koje se pružaju njegovanju gospodarskih i kulturnih veza na potezu Budimpešta - Zagreb - more. Njegovo prijateljstvo s Khuenom nakon Khuenova odlaska iz Hrvatske ne samo da nije bilo pomučeno već je naprotiv bilo i učvršćeno.

Krišković je držao da Hrvatska mora tražiti svoju budućnost u savezu s Mađarima a u nastavku i sa sjevernoeuropskim Slavenima, ali i da Mađarska mora korigirati svoj odnos prema Hrvatskoj, kojoj je Krišković bio krajnje odan čitav život. Krišković je želio da se Hrvatska izgradi kao demokratska zemlja sa širokom autonomijom u odnosu na Ugarsku, iako kao pravnik nije u tom vremenu nikada do kraja otkrivao u potpunosti svoje mišljenje, a pogotovo ne svoj praktični rad.

U kontekst ove tvrdnje ide sljedeća činjenica. Kao sveučilišni profesor upravnog prava i stalni član regnikolarnih delegacija on je nagovorio mađarskog ministra predsjednika Stjepana Tiszu, dakako uz podršku Khuena Hedervaryja, da u krunidbenu zakletvu koju je novi kralj Karlo IV. položio Mađarima 30. prosinca 1916., ugradi cjelovitost Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u okviru ugarskog dijela Monarhije. Kralj je položio ovu zakletvu, što ga je onda onemogućilo da 20. svibnja 1917. položi i zakletvu na austrijski ustav, koji je Dalmaciju već izravno dodijelio Austriji kao austrijsku pokrajinu, što je Austrija

¹¹ *Pisma Juniusova* izazvala su veliku pozornost u tisku. (O njima piše Vladimir LUNAČEK u *Obzoru*, 58, 1917, br. 223, 3; Napoleon Špun STRIŽIĆ u *Agramer Tagblattu*, 32, 1917, br. 220, 1-3; Marko BAUER u br. 203 istog lista; Juraj DEMETROVIĆ u *Hrvatskoj njivi*, 1, 1917, br. 22, 388-389, te Janko IBLER u *Narodnim novinama*, 83, 1917, br. 258, 1-2. Krišković ih je morao objaviti pod pseudonimom, jer kao državni činovnik nije smio kritizirati sistem.

opravdavala svojim stoljetnim vladanjem nad tim dijelom Hrvatske.¹² Ta i tako sastavljena inauguralna diploma bila je izvanredno značajna, jer je oslabila pritisak Austrije na Dalmaciju, čija je pripadnost time postajala opet neizvjesna, pa je pitanje sjedinjenja Dalmacije s užom Hrvatskom i Slavonijom bilo sada bliže nego ikada, a to je bilo pitanje koje je više stoljeća mučilo Hrvatsku. Ujedno je ta diploma omogućila Vinku Kriškoviću da kasnije kao podban vodi posebnu brigu o ovoj pokrajini, pa i da preuzme znatan dio glađu ugrožene djece na prehranu u sjevernu Hrvatsku.

Krišković kao saborski zastupnik i hrvatski podban

Vinko Krišković bio je izabran za zastupnika u Gospiću 1910. i 1913. godine. Kandidirao se na listi Hrvatske ujedinjene samostalne stranke, kojoj su pripadali i Ivan Lorković i Ljubo Babić Gjalski. Gospićani su ga izabrali želeći da forsira izgradnju željezničke pruge kroz Liku prema Primorju prije nego što se izgradi pruga Knin - Bosanski Novi o čijoj se izvedbi upravo tada dogovaralo između austrijske, mađarske i bosanske vlade, ali koja je realizirana tek 1948. godine.

Krišković je imao puno dobrih ideja, pa se često javljao u Saboru, sukobljavajući se s ustaljenim upravnim sustavom. On je ubrzo došao u sukob i s banom Nikolom Tomašićem, a nije našao mnogo simpatija ni kod njegova nasljednika dr. Ivana Skerletza. Krišković je prvo postavio pitanje što je zemaljska vlada i kakav je banov položaj. Ban je za sve bio odgovaran Hrvatskom saboru, ali za prenesene poslove i vladaru. Bilo je to vrijeme kada su se tri odjela Zemaljske vlade proširivala četvrtim - za gospodarske poslove.¹³ Krišković je izrazio negodovanje u Saboru 1914., kada je Hrvatsko-srpska koalicija izglasala zakonsku osnovu o izvlaštenju morske obale, držeći da time taj uski pojas uz more postaje ugarsko vlasništvo.

Kao član regnikolame deputacije Krišković je 30. siječnja 1915. bio jedan od aktera koji su tražili (i u tome uspjeli) da se i hrvatsko-slavonsko-dalmatinski grb ugradi u zajednički austro-ugarski grb. Milan Rojc, kasniji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, bio je, međutim, nezadovoljan takvim rješenjem, tražeći da u tom grbu Hrvatska bude iskazana posve ravnopravno Austriji i Ugarskoj.¹⁴

¹² Hrvatski dnevnik, 11, 1916, br. 346, 1 i V. Krišković, *Dokle smo došli*, Zagreb, 1925.

¹³ Srijemske novine, 32, 22. IV. 1914. - *Prof. dr. Krišković o parlamentarizaciji vlade*. Ključno je pitanje bilo jesu li predstojnici odjela Zemaljske vlade u Zagrebu ministri ili samo činovnici bana koje on slobodno smjenjuje.

¹⁴ Hrvatska riječ, 1, 1916, br. 39, 16. II. 1916, 3. O tome je raspravljao i Hrvatski sabor 14. veljače 1916.

Međutim, čini se da je Krišković 1915. i 1916. - na svojim ljetovanjima u Švicarskoj - imao određene veze s Jugoslavenskim odborom, najvjerojatnije preko Frana Supila, kojega je poznavao kao urednika riječkoga Novog lista, u kojem je surađivao 1906 godine. Ni Krišković ni Supilo očito nisu pretpostavljali da će Hrvatska ulaskom u jugoslavensku državu izgubiti svaku autonomiju, te se Krišković očito zadovoljio u tom vremenu obećanjem Srba da će nova država biti parlamentarna i demokratska, te da će Dalmacija biti povezana s Hrvatskom i Slavonijom. To približavanje Hrvatsko-srpskoj koaliciji omogućilo mu je 29. lipnja 1917. imenovanje za podbana - tj. predstojnika Odjela za unutrašnje poslove za Hrvatsku - a u vremenu banovanja Antuna Mihalovića.

I Antun Mihalović i Krišković postali su koalicionaši u vremenu Prvoga svjetskog rata. Ipak je postojala među njima velika razlika. Plemić Mihalović kasnije je postao, živeći u Kerestincu, jedan od vođa srpskih radikala u Hrvatskoj, a Krišković se vratio svojim pravaškim korijenima i shvaćanju da Hrvatska mora biti samostalna i cjelovita, sastavljena od Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Upravo stoga Kriškovićevo je podbanstvo prestalo prije Mihalovićeve banstva. Mihalović je ponovno izabran za bana na sjednici Hrvatskog sabora 29. listopada 1918., a Krišković nije. On se već u prosincu 1918. nigdje ne spominje, za razliku od Mihalovića, koji je tek u siječnju 1919. zamijenjen dr. Ivanom Palečekom, odvjetnikom iz Vukovara, i produženom rukom regenta Aleksandra na području Hrvatske.

Što je Krišković radio kao podban?

Kao bečki student Krišković je upoznao mnoge ugledne ličnosti austrijske prijestolnice pa je imao prijatelja i na dvoru i bio mu je omogućen pristup najvišim državnim krugovima. Krišković je nagovarao kralja da preuredi Austro-Ugarsku Monarhiju na trijalističnoj osnovi, pa je upravo radi toga više puta posjetio mladog kralja Karla IV u Badenu. Na Kriškovićevo poticaj Karlo IV. je u proljeće 1918. proveo anketu među političarima Bosne i Hercegovine u očekivanju da će ovi privoliti da se Bosna i Hercegovina ujedini s Trojednicom - Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom - te da se onda priđe reorganizaciji Monarhije na trijalističnom načelu. Međutim, svi bosanski političari koje je kralj konzultirao odbili su takvo rješenje, osim dr. Ive Pilara, pisca danas glasovite knjige *Die südslawische Frage und der Weltkrieg* (Wien, 1918.) i Koste Hormanna, dugogodišnjeg tajnika Zemaljske vlade u Sarajevu i osnivača sarajevskoga Zemaljskog muzeja. Bila je tragika ovih prostora što ovaj prijedlog nije došao prije Majske deklaracije iz 1917., odnosno što je Karlo IV. došao prekasno na prijestolje pa je rat već ostavio suviše velikih tragova u raspoloženjima ljudi koji su prestajali vjerovati u budućnost Monarhije.

Krišković se zalagao za poštenu i valjanu upravu, braneći, kako kaže Tijan, "osnovna osobna, politička i imovinska prava svakog Hrvata".¹⁵

Zalagao se za oživljavanje rada Hrvatskog sabora pa je do toga i došlo 1917. godine tako da su se na dnevni red Sabora stavljala mnoga važna pitanja, ali na žalost do danas još uvijek taj rad nije dovoljno ocijenjen, osobito s obzirom na gospodarska rješenja, čije je prijedloge Krišković i pripremao. Nešto od toga može se ipak nazrijeti u objavljenim Radićevim govorima iz Prvoga svjetskog rata.¹⁶

Zalagao se, koliko je god mogao, za Hrvate i Srbe koji su bili obilježeni kao politički nepouzdati i sumnjivi (npr. Ivu Vojnovića, Svetislava Šumanovića, Rudolfa Horvata). Raspustio je logor Srba i Francuza u Koprivnici i uopće ublažio djelovanje rata na pozadinski život. Krišković se založio da Hrvatska i Slavonija preuzmu iz Hercegovine, Bosne, Dalmacije i Istre oko 20.000 gladne djece, koja su onda do kraja rata boravila u sjevernoj Hrvatskoj, smještena ne samo u Srijemu već i u Bačkoj i Banatu, čime su prvi put prijedene granice koje su Mađari tako oštro vodili u odnosu na Hrvatsku.¹⁷ Vodio je uopće mnogo brige o sirotinji i njezinoj socijalnoj zaštiti.

Inicirao je osnivanje Medicinskog fakulteta u Zagrebu, koji je bio zacrtan još u zakonskom članku od 5. siječnja 1874., koji se tada nije proveo. Medicinski je fakultet ipak osnovan 1917. na Šalati u Zagrebu, što je bio izvanredan dobitak za Hrvatsku.

Znajući da je gospodarstvo vrlo važno za samostalnost zemlje, on u okviru Zemaljske vlade širi djelatnost četvrtog - gospodarskog - odjela, čime je na jedan način prekršena i Austro-ugarska nagodba, koja je Hrvatskoj ostavljala samo poslove prava, bogoštovlja i nastave, te unutrašnje poslove.

Prema pismu Pavla Tijana Anti Glavičiću 1996. godine Krišković je s nekom belgijskom tvrtkom planirao još prije Prvoga svjetskog rata i gradnju senjske hidrocentrale s vodom iz Gacke, a, koliko ja znam, time se bavio i Dušan Plavšić, u čijoj je ostavštini ostalo nešto dokumenata o tom planu.

¹⁵ Predgovor P. Tijana Kriškovićevoj knjizi *Posljednji eseji*, Madrid, 1955, 4.

¹⁶ Nešto se o ovoj aktivnosti može rekonstruirati iz tri knjige *Radićevih govora na Hrvatskom saboru za vrijeme Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 1996.

¹⁷ O toj se akciji dosta pisalo, ali su to učinili franjevci, koji su je pripisivali uglavnom sebi u zaslugu. Međutim, ta akcija ne bi bila moguća da se za nju nije založio Vinko Krišković sa svojim prijateljima Đurom Basarićekom i Josipom Šilovićem, koji su izbrisali administrativne granice što su dijelile pojedine dijelove Monarhije. (Vidi Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Evakuacija bosansko-hercegovačke djece na ishranu u Hrvatsku krajem Prvog svjetskog rata*, u Veleizdajnički proces u Banja Luci, Banja Luka, 1987, 399-412. i Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Zbrinjavanje istarske djece krajem Prvog svjetskog rata u sjevernoj Hrvatskoj*, Pazinski memorijal, 16, knj. 22, Pazin, 1992, 149-159.

Vjerojatno je i kao podban učinio nešto za rodni kraj, premda to na današnjem stupnju istraživanja još ne možemo iskazati.

Pod kraj rata Krišković je teško podnosio sve jače radikaliziranje Hrvatsko-srpske koalicije i sve jaču kritiku bečkog dvora, koji se u ratnim uvjetima nije najbolje snalazio, postajući sve više pijun u rukama njemačke velesile.

No Krišković kritizira i veoma nekontrolirane istupe Stjepana Radića u Hrvatskom saboru, ne znajući im razloge i svrhu, držeći da Monarhiju treba reorganizirati, a ne destrukuirati.

Podban Vinko Krišković bio je u vladi kada se većina ove vlade stavila potpuno u službu hrvatsko-srpske koalicije. On je najavio svoju demisiju ne samo banu Mihaloviću već i mađarskom ministru predsjedniku dr. Wekerleu, te se pronijela u Budimpešti vijest da je on u Hrvatskoj "jedini prijatelj Monarhije" i centralnih vlasti u Beču.¹⁸ To dakako nije bila istina, ali je Kriškoviću mnogo štetila. Ta mala notica koju je objavio udaljeni dubrovački pravaški list, pokazuje kakvo je bilo raspoloženje u Hrvatskoj krajem Prvoga svjetskog rata i zašto je tako lako uspjelo stvaranje jugoslavenske države. Kao i Supilu, i Hrvatima je bilo dosta i Mađara i Austrijanaca, koji nisu pravodobno spoznali značenje i karakter Hrvatske i potrebu da vode računa i o interesu naroda koji tu živi.

Krišković ponovno kao sveučilišni profesor od 29. listopada 1918. do 1927.

Nakon što je prestao biti podban, Vinko Krišković vratio se u službu na Pravni fakultet u Zagrebu, gdje djeluje do 1926., kada je umirovljen, navršivši nešto više od 30 godina službe. Na poziv regenta Aleksandra Karađorđevića da se uklopi u novu upravu, nije se odazvao, iako, kako piše Josip Horvat, "podnipošto nije bio protivnik Srba".¹⁹

Krišković je kraj Prvoga svjetskog rata dočekao u punoj snazi i još je godinu dana živio u nadi da Saveznici neće potpuno razrušiti višestoljetno podunavsko Habsburško Carstvo i poništiti sve njegove vrijednosti. Godinu dana kasnije već je svjestan da je primjena Wilsonovih 14 točaka u Parizu skrojila novu sliku Europe, u kojoj za mnogonacionalnu Habsburšku Monarhiju više nije bilo mjesta. Međutim, i tu se načela nisu dosljedno primjenjivala, pa su Slovenci, Hrvati i Srbi ušli u umjetno stvorenu južnoslavensku tvorevinu u kojoj su dominirali Srbi, koji su trebali čuvati mir i red na ovim prostorima. Ulasku u

¹⁸ Prava Crvena Hrvatska, 705, 19. X. 1918.

¹⁹ J. HORVAT, nav. dj., 81.

tu tvorevinu oduprli su se veoma uspješno samo Bugari, te su time zadržali svoju samostalnu državu i izbjegli mnoge nevolje.

Krišković je bio vrlo nezadovoljan pravcem kojim se kretala jugoslavenska politika, koja zapravo i prestaje biti hrvatska gubitkom hrvatske autonomije i utapanjem Hrvatske u centraliziranu novu državnu tvorevinu. Sve se upravlja i određuje u Beogradu i iz Beograda. Njegove su misli objavljene u Jutarnjem listu i osječkoj Hrvatskoj obrani.²⁰ Kako bi ipak proživio tu strahovitu spoznaju Krišković svoju nadu polaže u Veliku Britaniju, misleći da će ona biti nosilac naprednih ideja u poslijeratnom svijetu, oslanjajući se vjerojatno i na misao Keynosa, koji je u Pariškom miru 1919. godine nazirao uzrok novih ratova. Po svemu se čini da je uživao podršku dr. Josipa Šilovića, svog kolege s Pravnog fakulteta, koji se dosta dobro snašao u novoj jugoslavenskoj državi kao predsjednik "Narodne zaštite", te je predavao krivično pravo, a postao je 1929. i prvi ban Savske banovine. Zahvaljujući njemu, Krišković nije bio proganjan, već je živio relativno mirmo u Zagrebu.

Krišković objavljuje 1922. knjigu *Anglia docet*, u kojoj izražava nadu da će Velika Britanija čuvati mir i pravdu u Europi. Knjiga je dobila uglavnom povoljne kritike.²¹

No na njegov članak *Dva svijeta i zapadna kultura*, objavljen u *Obzoru* 1923. godine, javljaju se već oštrije kritike.²² Krišković naime naglašava postojanje dviju kultura, dvaju načina ponašanja na našim prostorima. Slabo prikriivenim ezopovskim jezikom, ne spominjući samo na koga se odnosi, ali je to svakom bilo razumljivo, on to isto ponavlja u eseju *Opanak*.²³ Pod tim nazivom Krišković prvo priča svoju dogodovštinu s putovanja u Švicarsku, zemlju koja je "... pored Norveške najbolje umjela spraviti pod jednu kapu onu, ah, tako nesložnu braću: demokraciju, kulturu i javni poredak", ispričavši kako u vlakove koji prolaze kroz Zagreb, hrvatski seljaci ne smiju u prva tri bolje opremljena vagona, već samo u loše vagone koji su se već davno trebali maknuti s pruga. Pa ipak, piše Krišković ogorčeno o hrvatskom narodu "samo taki pokret

²⁰ Hrvatska obrana, 20, 1921, br. 8, 1-2.

²¹ Bogoljub BRATIĆ objavio je kritiku u Jutarnjem listu, 11, 1922, br. 3904, 11; Marko LEITNER u Die Drau, 55, 1922, br. 213, 1-2; Josip NAGY u Zagreber Tagblattu, 37, 1922, br. 247, 1-2, a dr. M u Univerzumu, 1, 1922, knj. 1, br. 1, 35; Josip KOŠUTIĆ u Slobodnom domu, 17, 1923, br. 28, 3-5. Negativno mišljenje dao je neki pisac koji piše pod pseudonimom Herm, koji je napisao članak *Položaj rehabilitacije jednoga mađarona* u Srpskoj riječi, 19, 1923, br. 94, 1.

²² Pavao LONČAR, *Dr Vinko Krišković i nekoliko neistina*, Život, 5, 1923-1924, br. 3, 186-189; Pavao LONČAR, *Nečasna rabota dra Vinka Kriškovića*, Katolički list, 75, 1924, br. 6, 62-65; Pavao LONČAR, *Stvarne i strogo naučenjačke napomene dra Vinka Kriškovića*, Katolički list, 75, 1924, br. 9, 102.

²³ Jutarnji list, 4014, 1. IV. 1923. - Dr. Vinko Krišković, *Opanak*.

jak je do kraja razderati šarovitu mrežu laži, što su je očiti i pritajeni protivnici razapelili nad narodnom i političkom prošlosti našom - da je naša prastara javnopravna ustanova, dična svetinja naše domaće organizacije upravne, a u potonje doba najočitija biljega državne samostalnosti naše, banska čast, tek danajski dar tudjinca silnika i znak robovanja našega; da su umnom snagom naših najboljih sinova i mišicama naših najvećih junaka izvoštene tekovine naše tisućljetne duhovne, socijalne, pravne i političke kulture, koje su obilježene svima značajkama samosvojnoga narodnoga bića, a koje su nas makar i ovako male, kakovi jesmo, privede u kolo drugih kulturnih naroda zapadne Evrope, tek trulež izmećarske rabote, koji treba da nestane s vidika, što prije to bolje. Njegova (tj. hrvatskog naroda, opaska M. K.) će biti zasluga, što će se zatisnuti pogana usta, koja zloupotrebljavaju slobodu štampe, pa u ovom našem uljudnom i skladnom svijetu nečuvanim psokama i grdnjama čobana i govedara prljaju najveće svetinje naše, a u našem rodjenom domu. On (t.j. narod, opaska M.K.) jedini može razbiti hrid, da poteče struja zdrava i čila života i netragom odnese malodušnost i lakomislenost, koju su slatke riječi zamamile, da je potocima prolivene preplemenite krvi iskupljenu, u najtežim prilikama preotetu i u najvećim tjeskobama obranjenu državnost našu i suverenitet naroda našega odbacila od sebe kao iznošenu haljinu, pa porušila svoj krov nad glavom prije nego li je pojasnila, hoće li u novoj kući sjedjeti za trpezom ili će biti sudopera." Na taj način Krišković je osudio odlazak hrvatske delegacije u Beograd i spajanje s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo SHS, spajanje koje je poništilo bansku čast i oduzelo Hrvatskoj samosvojnost, toliko teško očuvanu u stoljetnim borbama s Turcima, i najavilo po zakonu o oblastima od 1922. i ukidanje pokrajinske vlade i svakog traga Hrvatske. Kriškovićeva očekivanja da će Lausanska konferencija Lige naroda svratiti bilo kakvu pozornost svjetske javnosti na prilike u Hrvatskoj, nisu se ostvarila i Krišković se morao pomiriti sa stvarnošću, gledati kako i Trumbića za njegove usluge Srbi samo kude i guraju u stranu, te kako se nad Stjepanom Radićem proteže Obznana. Možemo gotovo ustvrditi da se upravo sada Krišković prvi put javlja s pravaških pozicija, s gledišta da se Hrvatska mora razviti kao samostalna i nikome podvrgnuta zemlja.

Krišković je svoje povremene istupe protiv vlasti pokušao zagladiti objavivši 1924. knjigu *Širom svijeta. Gledano i vidjeno*, u kojoj je dao tri eseja s književnom tematikom, povezana s osobnim dojmovima s putovanja po Italiji i Rimu. Knjiga je naišla na povoljne kritike.²⁴

²⁴ Ivo PILAR, *Vinko Krišković, Širom svijeta gledano i videno*, Hrvat, 6, 1924, br. 1435, 3; Katarina BOGDANOVIĆ u Srpskom književnom glasniku, nav. dj., knj. 14, 1925, br. 7, 552-554; Arsen WENZELIDES, *Kriškovićevi eseji*, Jugoslovenska knjiva, 9, 1925, knj. 1, br. 2, 74-76.

Uvjeren da može svaki radikalniji rad neutralizirati jednim potpuno znanstvenim radom, Krišković se upušta u veliki rizik koji ga je stajao mjesa na Pravnom fakultetu, jer je sveučilišne profesore postavljao i umirovljavao kralj. Vjerujući da su prošla najgora vremena golog nasilja, uljuljkan proslavom Tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva, kada je u Maksimiru podignut humak od zemlje donesene iz svih dijelova Hrvatske, misleći da je popustila centralizacija i da će Hrvati ponovno ojačati kao narod u okviru jugoslavenske države, on vrlo promišljeno izdaje 1925. svoju knjigu *Pravo kućnih zadruga*,²⁵ posvetivši je tisućljetnici krunjenja hrvatskoga kralja Tomislava, a onda vrlo nepromišljeno na vlastiti trošak objavljuje knjigu *Dokle smo došli*. Ta druga knjiga dočekana je na nož. U njoj je Krišković iskritizirao ulazak Stjepana Radića u Pašićevu vladu, okarakteriziravši to željom za vlašću, ali je istodobno rekao vrlo teške riječi o dotadanjoj vladavini Pašićevih radikala i o političkim prilikama u zemlji. Neveliku knjižicu od 35 stranica Krišković je započeo citatom iz Byrona: "The consequence is: being of no party i shall offend all parties." Krišković govori o tadanjem vremenu u Europi, kada "vjera u svaku nadu gubi se i svako načelo odbacuje", "... kada se starodrevne ustanove ruše i narodne svetinje kaljaju", kada "političke stranke gaze stara načela i (...) primaju oblike, na koje ih nove prilike nagone", kada "... državnici griju se na suncu kraljevske milosti, da ih naprečac odvuku u tamnicu i pod krvničku sjekiru, a opet drugi spretniji i sretniji dižu se iz klupe na uzničkoj galiji, iz najvećeg siromaštva i progonstva pa stječu imanja, plemićke povelje i kraljevske krune" (str. 4). Ogorčeni Krišković piše dalje: "Jedno valja priznati. Politika, ta djelatnost u službi za dobro zemlje i naroda, promeće se drugdje u take zabavne i vratolomne igre, plemenita ambicija javnoga radnika izvraća se u tako sebičnu brigu tek za svoju rusu glavu, kolo političke sreće vrti se tako strelimice i tako čudno prebacuje ljude gore i dolje gotovo samo kad narod protoči krvlju, u doba nasilničkih prevrata i protivprevrata, strašnih i žestokih potresa državnih. U drugo se doba kod svih takih nenadanih preobražaja svagda pazi da ne strada ni ugled državne vlasti ni lična čast" (str. 7-8). Krišković uočava žestokost političkih prilika u Hrvatskoj. On piše: "Zna se, da socijalne i političke sile snažnije djeluju u malih naroda nego u velikih, pa da svaka javna ustanova i politička pojava zadobija u malih naroda grublji i pretjeraniji oblik" (str. 8). Krišković se osvrnuo na političku prošlost Hrvatske, pa je napisao da je Nagodba stvorila moderni Zagreb. On kritizira postavku da u Kraljevini SHS postoji jedan "državni

²⁵ Dragutin TONČIĆ u Mjesečniku, 51, 1925, br. 7, 310-311; Juraj ANDRASSY u Obzoru, 67, 1926, br. 161, 2-3. i Dragoljub ARANĐELOVIĆ u Arhivu za por. i društvene nauke, kolo II, 16, 1926, knj. 12(29), br. 1, 83-85.

troimeni narod", tvrdeći da postoji pojam "kulturni narod", jer kultura je bitna odrednica jednog naroda (str. 10). "Što koristi govoriti u nas o jednom *državnom* narodu ili, kako se obično kaže, o narodnom jedinstvu, kad Hrvati neće da budu Srbi, ni Srbi da budu Hrvati, a Slovenci ni jedno ni drugo?" (str. 11). Piše, da se s tim još moglo proći u "anacionalnoj državnoj ideji" kakvu je njegovala Habsburška Monarhija, ali ne i sada, kada je "narodnokulturna jedinica postala političko načelo" i svaka jedinica postala država, te da je Austro-Ugarska Monarhija to načelo i platila svojim raspadom. Krišković dokazuje da Hrvati i Srbi nisu jedan narod, jer kako bi inače moglo doći do sporazuma Radića s Pašićem s obzirom na to da je Svetozar Pribičević odbijao svako dogovaranje između Hrvata i Srba, jer "... da među sinovima jednoga naroda nema takvih sporazuma, jer se jedan narod sam sa sobom ne može sporazumjevati." A sada je došlo upravo do takvog sporazuma.

Nastajanje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca Krišković objašnjava iskrenom željom Hrvata da žive ravnopravno u jednoj državi sa srpskom i slovenskom braćom. Krišković piše: "U svome zanosu, što su se poslije toliko vijekova našli sa svojom braćom u jednoj narodnoj državi, dali su toj novoj državnoj zajednici sve što su imali. Na svoju preveliku žalost doživjeli su u njoj izopačen i podivljali javni život, pogrdjene svoje svetinje, potkopane ili uništene najdraže svoje kulturne, socijalne i ekonomske ustanove, brutalno pogažene najnježnije osjećaje, naopaku javnu upravu" (str. 16). A svaki prijedlog za reorganizaciju države odbacivali su i vlada i intelektualci, jer da treba jedinstveno braniti granice od Triglava do Soluna.

Krišković objašnjava da je u Austro-Ugarskoj Monarhiji Hrvatska imala svoju autonomiju i da je upravo ta autonomija očuvala narodne snage, stvorila moderni Zagreb kao metropolu svih Hrvata, omogućila razvoj kulturnih ustanova i čak omogućila Hrvatskoj da bude u povoljnijem položaju nego drugi dijelovi Monarhije, osobito Bosna, koju su svi gazili, tijekom Prvoga svjetskog rata. On piše: "Dok je svuda naokolo u našim zemljama raspojasana vojnička i policijska vlast austrijska i mađarska činila najstrašnije zulume, nebrojene naše ljude hapsila, stavljala na muke, ubijala, strijeljala i vješala, a uza to pritisla glad, od kakove nije bilo pametara, Hrvatska je odasvud primala u svoje krilo svu braću, da su se u tom zaklonu spasili, nahranili i odahnuli, pridigli se i ojačali, pa nebrojenu njihovu sirotinju i dječicu ugrabila iz ralja grozne smrti od gladi." (str. 19) Krišković ne može shvatiti kako je Stjepan Radić sada, kada je pritisak Beograda pod utjecajem izbornih rezultata malo oslabio, priznao Monarhiju i ušao u vladu, te to naziva gotovo izdajstvom. Takvim pisanjem Krišković je zapečatio svoju sudbinu kao sveučilišni profesor, pogotovo što

ističe i nevaljanost prvoprosinačkog akta iz 1918. jer ga nije potvrdio Sabor, te da je delegacija koja je išla u Beograd bila izabrana od Hrvatskog sabora, koji zbog visokog izbornog cenzusa i nije bio predstavnik cijelog naroda.

Odmah ga je napao radikal Ivan Franić Požežanin u brošuri *Dotle smo došli. Odgovor dru Vinku Kriškoviću na bilješke o sadanjem političkom položaju* (Zagreb, 1925.), pa ga se naziva bivšim mađaronom, kako su onda Kriškovića nazvali neki drugi njegovi neprijatelji, iako Krišković nikada nije bio mađaron, kao što to nije bio ni Izidor Kršnjavi. Franić opravdava Pašičeve radikale što su se sporazumjeli sa Stjepanom Radićem, i vrlo oštro napada Kriškovića. On piše da hrvatski seljak razmišlja ovako: "Gdje ti je dobro, tamo ti je domovina." Opisuje rasparčanost Hrvatske pod Habsburškom Monarhijom, slabljenje uloge bana, koji nakon Nagodbe postaje tek činovnik kojega imenuje kralj, kritizira određenje naroda po kulturi, jer da je "kultura samo tvorevina ljudskog uma", te da je srodnost po krvi, rasi, jeziku, mnogo važnija i da ona određuje narodnost. Kritizira Kriškovića koji je rekao da su Hrvati sve dali za novu državu. Piše da su Srbi dali više. "Srbi naprotiv, dali su svoju međunarodnu priznatu samostalnu državu, sve plodove svojih pobjeda, svojih muka i stradanja, dignuvši nas od pobijedjenih do pobjeditelja" (str. 31). Franić dakako nije rekao da su i Hrvati ostali bez mnogih svojih sinova na bojištima, a ono što je slijedilo nakon Prvoga svjetskog rata na hrvatskim prostorima, da je bilo identično posve običnoj okupaciji, ali spominje da su Srbi imali posla sa zelenim kadrom, kojega su morali uništiti da bi posve pacificirali Hrvatsku, koja se bunila protiv novačenja. Tome treba dodati i primjenu mnogih metoda koje su u Hrvatskoj već bile zaboravljene još od srednjeg vijeka.

Krišković je nakon ove knjige postao meta mnogih napada, više potajnih nego javnih, jer je kao podban za vrijeme Prvoga svjetskog rata učinio narodu mnogo dobra, pa ga se javno nije htjelo dirati, ali ga se odlučilo udaljiti iz sredine gdje je mogao javno djelovati, i osuditi ga na izolaciju.

Krišković je 1927. umirovljen i tako se našao izvan politike, izvan pravnog posla, osuđen na samovanje i druženje s knjigama. Imao je malo prijatelja jer je bio po naravi suzdržan, hladan, zatvoren.

Krišković kao šekspirolog i prevoditelj

Budući da nije pokazivao nikakve sklonosti za suradnju s ljudima na vlasti, ali ni sa seljačko-demokratskom koalicijom, njegova izolacija započinje već nekoliko godina prije njegova umirovljenja. Očito ga je to ponukalo da se počne baviti proučavanjem engleskih pisaca Francisa Bacona (1922.), Byrona (1924.), a onda i rimskih klasika, tražeći u toj prošlosti sličnosti s povijesti na

našim prostorima. Kriškovićeve izolacija od političkog života trajala je koliko i njegovo bavljenje Shakespeareom, kojega je prevodio i o kojemu je pisao studije, našavši u tome svoj zadatak, radeći svakodnevno nekoliko sati na tom poslu. Preveo je 24 Shakespeareove drame i napisao o njima 24 eseja, skupivši ih u dvije omašne knjige, dok je treća ostala u rukopisu. Studije je objavljivao i u časopisima, pa je taj Kriškovićeve opus možda poznatiji od drugih, jer je bio politički neeksponiran i zato za objavljivanje neopasan, a Kriškoviću se činilo da na neki način može utjecati na izgrađivanje i čuvanje morala mladih naraštaja.

O tim prijevodima i esejima mnogo se pisalo u posebnim člancima i u okviru studija o prijevodima. Navodim neke od ovih prikaza i kritika.²⁶

Godine 1937. Krišković je objavio knjigu *Moderni engleski eseji*, kojom je ponovno izazvao snažne reakcije kritičara.²⁷

Josip je Horvat napisao da je Krišković u tim esejima možda najpotpunije otkrio svoju ličnost, svoje nazore, i političke i filozofske i estetske.²⁸ Međutim, nije točno da se o tim studijama i prijevodima nije pisalo i da je o tome pisao samo dr. Ivo Hergešić u Kazališnom almanahu.²⁹ Iz bibliografije se vidi da su kritičari Kriškovićeve prijevoda i studija bili brojni, s time da je vjerojatno još mnogo toga ostalo i u bilješkama pojedinih časopisa. Za svoje radove na prijevodu Shakespearea i pisanju studija o tom najvećem engleskom dramatičaru Krišković je bio izabran i za člana londonskog Royal Shakespearean Society. Hergešić je spoznao da se Krišković kod prijevoda poslužio "dikcijom naših starih narodnih junačkih pjesama, u prvom redu

²⁶ Vladimir LUNAČEK, *Naši prevodi Šeksparovog Hamleta*, Obzor, 67, 1926, br. 242, 2-3; Ivan KRNIC, *Još jedan pjesnik Hamleta*, Savremenik, 19, 1926, br. 5-6, 183-185. (negativni prikaz); Svetislav STEFANOVIĆ, *Nov prevod Hamleta*, Letopis Matice srpske, 101, 1917, br. 312, sv. 2-3, 418-423; Josip TORBARINA, *Shakespeare*, Obzor, 76, 1932, br. 48, i 49, 102.; Zdenko VERNIĆ, *Krišković "Konig Lear"*, Zagreb, 1933, Morgenblatt, 48, 1933, br. 156; Ignjat BRILIĆ, *Kriškovićeve studij Shakespearea. Povodom posebne knjige Nordijske Divine Commedie*, Obzor, 74, 1933, br. 160, 3; Josip HORVAT, *Stari Dubrovčani i Shakespeare. Uz eseje dr. Kriškovića o Shakespeareovim dramama*, Jutarnji list, 23, 1934, br. 7954, 13; Josip TORBARINA, *Dr. Krišković, Shakespeare, Predgovori dramama, knj. I, Zagreb, 1934*, Obzor, 75, 1934, br. 234, 1-2; Oton AMBROŽ, *Shakespeareolog dr. V. Krišković*, Jutro, 17, 1936, br. 87, 7. Osim Kriškovića *Hamleta* je prevodio i dr. Milan Bogdanović, senator grada Zagreba, pa su se Kriškovićeve prijevodi mnogo uspoređivali s Bogdanovićevima.

²⁷ Josip TORBARINA, *Nešto o engleskom eseju. Povodom knjige "Moderni engleski eseji" od dra Vinka Kriškovića*, izd. Matice hrvatske, Zagreb, 1937, Hrvatska revija, 10, 1937, br. 12, 644-646; Ernest BAUER, *Engleski eseji dra V. Kriškovića*, Hrvatski list, Osijek, 18, 1937, br. 109, 8; Albert HALER, *Engleski eseji*, Savremenik, 26, 1937, br. 10, 364-368; Lav MEDANIĆ, *Prijevod ili karikatura originala*, Nova Rijeka, 3, 1938, br. 102 i 103.

²⁸ J. HORVAT, nav. dj., 82.

²⁹ Ivo HERGEŠIĆ, *U službi Shakespearea. O prijevodima i komentarima V. Kriškovića*, Kazališni almanah, 1937, 48-69 (s portretom i 4 slike).

hercegovačkih", i da ih je udružio s načinom pjevanja starih Dubrovčana". Zanimljiv i svake hvale vrijedan posao, premda Hergešić drži da Kriškovićeve prijevodi nisu podesni za pozornicu zbog teškog jezika, jer da Krišković nije bio pjesnik iako je bio velik erudit.³⁰

Usprkos brojnim kritikama njegovih prijevoda i njegovih studija (a napadali su ga s raznih strana) ostaje činjenica da je Krišković najveći hrvatski tumač Shakespearea, a Shakespeare je opet - kako je napisao Bonifačić - "najveći dramski tumač ljudskih strasti".³¹ Skrivajući se iza zbivanja u tim dramama, Krišković vrši analogije s ljudima na hrvatskom prostoru i tako na jedan način ne samo proučava već i poučava čitatelje tih uvodnih studija i gledaoce tih drama.

U 1938. Krišković je napisao opširnu studiju od pedeset stranica za engleskog književnika Aldousa Huxleya, priredivši na hrvatskom jeziku i prijevod pripovijesti tog autora, koje su izašle pod nazivom *Giocondin podsmijeh i druge pripovijesti* (Zagreb, 1938., izd. Matice Hrvatske, kolo III, knj. 17), odnosno knjigu *Maslina i drugi eseji* (Zagreb, 1939.). Zanimljivo je da Krišković nije potpisao studiju u prvonavedenoj knjizi niti je spomenuto u njoj da je on prevoditelj tog djela, pa ipak su svi znali da je to njegov rad.³² Ipak, čini se da su mnogi cijenili ovaj Kriškovićeve posao, pa ga Ivan Esih naziva "velikim hrvatskim učenjakom" u vremenu kada Kriškovićeve radovi ponovno postaju zanimljivi, bilo zbog analize ljudskog ponašanja u dramama bilo zbog analize ponašanja naroda u njegovim političkim studijama i esejima.³³

Vinko Krišković nakon 1935. ponovno u ocjeni političkih zbivanja

Izbori 1935. uklonili su Jeftića s vlasti, a Stojadinovićevo vezivanje uz gospodarstvo Hitlerova Trećeg Reicha izvelo je Jugoslaviju iz desetgodišnje agrarne krize. Međutim, Kriškovićevo političko iskustvo i jačanje njemačke države na osnovama fašizma i diktature izazivalo je kod Kriškovića žestoku nelagodnost, pa se to odrazilo u njegovim političkim esejima, koje je opet mogao objavljivati. U Hrvatskom kolu objavljuje svake godine poneku pesimističku političko-filozofsku studiju.

³⁰ J. HORVAT, nav. dj., 83.

³¹ A. BONIFAČIĆ, nav. dj., 315.

³² Posebice se bavi u novije vrijeme anglističkim radom Vinka Kriškovića Helena Peričić-Jakovljević (vidi bilješku 4. ovog rada). O prijevodu A. Huxleya na hrvatskom objavljen je prikaz nepoznatog autora u Jutarnjem listu, 1939, br. 9971, 12, te Gracije Ivanovića u Hrvatskoj prosvjeti, 27, 1940, br. 3-4, 125-126.

³³ Ivan ESIH, *Dr. Vinko Krišković. Uz 75-u obljetnicu velikog hrvatskog učenjaka*, Obzor, 76, 1936, br. 13, 1.

Krišković privlači pozornost studijom *Jedan vijek političkih ideja vodilja*, koja je objavljena u Obzorovoj Spomen-knjizi (1860.-1935.), a 1938. i kao posebna knjiga. Tu je Krišković izrekao svoj sud o stranačkom životu Hrvatske kao nitko prije njega, osvrnuvši se na razdoblje od 1790. do 1918. godine. Krišković je taj rad završio rečenicom: "Ali život je jači od pisanih ugovora, ustava i državnih akata. One iste sile, koje su u ovom jednom vijeku pokretale javni život, centralizam, liberalizam, nacionalizam, federalizam, ne jenjavaju ni u tako zvanim nasljednim državama Monarhije, nego i dalje djeluju gotovo u jednakom pojavama i s istim poteškoćama u sredjivanju unutrašnjih prilika" (str. 83). On tu ne daje savjete kako treba urediti tadanju centralističku Jugoslaviju, ali kaže jednostavno i jasno da u njoj nije dobro. U Obzorovoj Spomen-knjizi surađivali su i Josip Horvat i Rudolf Horvat, pa se može na neki način reći da se i Krišković vratio na političku scenu, ali ovaj put ne kao praktičar, već kao teoretičar.

Vinko Krišković sada je već star čovjek. U 1936. godini imao je 75 godina, ali su toj obljetnici posvetili pozornost samo Josip Horvat i Ivan Esih.³⁴

Njegov esej o sutonu demokracije izaziva osvrt Mate Ujevića, koji neiskustvom mladosti negira Kriškovićev pesimizam.³⁵

Na esej *U poratnoj Evropi*, objavljen 1937. reagira Hinko Wolf.³⁶

No velika se uzbuna ponovno digla kada je Krišković objavio 1937. knjigu *U svijetu paradoksa*. U toj je knjizi Krišković prikazao najvažnija idejna strujanja i prilike nakon Prvoga svjetskog rata. Na kraju knjige osvrnuo se na ideologiju o seljačkom narodu, seljačkoj kulturi i seljačkoj državi. Napisao je da sami seljaci ne mogu tvoriti narod, te da bi, ako bi seljačka država uopće bila ostvarljiva, ona predstavljala klasnu tvorbu u kojoj bi se svi neseljaci našli u podređenom položaju.

Uskoro je uslijedio anonimn napad na tu knjigu u Hrvatskom dnevniku, a na staru godinu 1937. napisao je i predsjednik Hrvatske seljačke stranke dr. Vlatko Maček pismo, koje je objavljeno 6. siječnja 1938.³⁷ Maček je tu napisao da uz seljački narod "svi ostali staleži imaju pravo na opstanak samo u toliko, u koliko su tomu seljačkom narodu od koristi", inzistirajući, dakle, na pravu većine nad manjinom. Maček piše da se sposobnost vladanja ne može steći ni u

³⁴ Josip HORVAT je povodom 75. godišnjice Kriškovića objavio članak u Jutarnjem listu, 25, 1936, br. 8612, 7, a Ivan ESIH u Obzoru, 76, 1936, br. 13, uvodnik.

³⁵ Osvrt Mate UJEVIĆA u Hrvatskoj prosvjeti, 24, 1937, br. 3, 142-144.

³⁶ Osvrt Hinka WOLFA u Jutarnjem listu, 26, 1937, br. 9297, 19.

³⁷ Vlatko MAČEK, *U svijetu paradoksa. U Kupincu uoči novog ljeta 1937*, Hrvatski dnevnik, 3, 1938, br. 590, 6. I. 1938, 17.

jednoj školi svijeta, a napada i Maticu hrvatsku što je izdala tu knjigu. Sve je to omogućilo Kriškoviću da sastavi odličan odgovor, ali se time silno zamjerio Hrvatskoj seljačkoj stranci i njezinu vođi Mačeku, iako je Maček nekoć bio Kriškovićev student. Krišković je ustvrdio da seljački narod ne može sam sobom vladati jer mu nedostaje znanja, te da je seljačka ideologija nemoguća. Nadalje je napisao da svi imamo "jednaka prava a i dužnosti raditi da sačuvamo politički i kulturni bitak hrvatskog naroda, koji nas je rodio i na to zadužio".³⁸ Razvila se žestoka polemika u koju su se uključili projugoslavenski orijentirani političari Lavoslav Hanžek, Mirko Došen, Milan Dobrovoljac-Žmigavec i Slavoljub Dubić, uz komentare ostalih.³⁹ Krišković nije odobravao Mačekovu taktiku, držeći da ona neće dovesti do cilja. Nazvao je Mačekovu politiku prometejevskom, gdje Hrvati strahovito gube i stradaju.

To Kriškovićevo neprijateljstvo prema seljačkoj stranci vuče korijenje još iz vremena Prvoga svjetskog rata, a vezano je uz Radićeve istupe u Hrvatskom saboru, jer je Krišković već tada držao da se država ne može voditi u interesu samo jednog sloja, seljaka. Krišković misli da se prema režimu ne može voditi kolebljiva, promjenljiva politika ni u okviru jugoslavenske države, pogotovo što ona ne vodi dovoljno računa o potrebama i interesima hrvatskog naroda, te da se ti odnosi svakodnevno sve više zaoštravaju.⁴⁰

Cijela ta bura nije se nikako stišavala. Ponovno iskrsava Kriškovićev pseudonim "Junius". Pod tim pseudonimom Krišković piše povijesni esej *Sjeverna i južna Hrvatska. Iskoni hrvatstva*, gdje dokazuje da su još prije seobe na jug Hrvati bili organiziran narod i da je potrebno "da se povijesna svijest u Hrvata podvrgne dubokoj i zanemnitoj izmjeni".⁴¹ Ponovno izbija u prvi plan Junius kao engleski državnik koji se usudio ispravljati vlast. U tu se polemiku uključuje osim Kriškovića i Mile Budak, koji se upravo vratio iz emigracije.⁴²

³⁸ V. KRIŠKOVIĆ u *Obzoru*, 78, 1938, br. 5, 8. I. 1938, 3. i u *Hrvatskom dnevniku*, 3, 1938, br. 611, 17.

³⁹ S jugoslavenskih pozicija pišu o ovom sukobu Lavoslav HANŽEK u *Jugoslavenskim novinama*, 3, 1937 (1938), br. 66, 2-4, Mirko DOŠEN u br. 67, 2; Milan DOBROVOLJAC-ŽMIGAVEC u br. 69, 7. i Slavoljub DUBIĆ u *križevačkom Domu*, 5, 1938, br. 9, 1-2. H. WOLF piše u *Omladini*, 20, 1936-1937, br. 8-10, 337-339; Zlatko GAŠPAROVIĆ u *Hrvatskoj reviji*, 11, 1938, br. 9, 493-494 i neki F. B. u *Kulturi*, 3, 1938, br. 3, 103. Zanimljivo je pisanje Dubića koji objašnjava kako je Seljačka stranka okupila čitav narod i vezala uz sebe sve slojeve, te da Kriškovićevo mišljenje podržava samo građanska inteligencija, kojoj ne odgovara njegova kritika poistovjećivanja Mačekove stranke i naroda.

⁴⁰ Krišković i Stjepan Radić nisu se nikada razumjeli jer Krišković nije odobravao prilagodljivu politiku Radića.

⁴¹ *Hrvatski list*, Osijek, 356, 25. XII. 1938, 19-22. - Junius, *Sjeverna i južna Hrvatska. Iskoni hrvatstva*. Ovaj članak možda bi mogao pripadati i Mladenu Lorkoviću.

⁴² Vidjeti članak *Pametna glava - slaba kičma. Ko je "Junius"*, *Nova riječ*, 4, 1939, br. 123, 5. i *Oko "Juniusa"*, *Nova riječ*, br. 125, 8.

Nova Kriškovićeva knjiga *Svjetska kolonijalna politika*, objavljena 1939., također je izazvala veću pozornost javnosti jer je već svima bilo jasno da je započeo novi veliki svjetski sukob u kojem se mogu poremetiti i vrlo nestabilni odnosi na jugu Europe i razoriti sustav uspostavljen nakon Prvoga svjetskog rata.⁴³

Kako je Krišković prihvatio Banovinu Hrvatsku?

S obzirom na Kriškovićeve odnose s Vlatkom Mačekom posve je razumljivo da se Kriškovićev položaj za vrijeme Banovine nije nimalo izmijenio. Suočen s ojačanim diktaturama u Europi, zabrinut za stanje u Hrvatskoj, koje neizbježno kreće nagore, stanujući u garsonijeri zagrebačkog hotela Esplanade, Krišković piše novu knjigu, a istodobno se pomalo priprema na odlazak iz zemlje te šalje svoje knjige u Švicarsku kao zemlju koja se činila već tada kulom mira u uznemirenoj Europi.

Knjiga *Na izmaku naše demokracije* (Zagreb, 1940.) već svojim naslovom označuje Kriškovićeve sumnje u razvoj demokracije tadanjeg svijeta i puna je pesimističnih prognoza. I ona potiče na razmišljanje i prikazana je na više mjesta, s time da prikazi variraju od pohvale do oštre kritike.⁴⁴ Započeo je Drugi svjetski rat i Hitler je pregazio Čehoslovačku, Poljsku, Belgiju i Francusku. Italija je okupirala Albaniju. Iz tih zemalja počeli su pristizati izbjeglice i u Jugoslaviju, i Krišković prekida svoju dugogodišnju izolaciju i kod načelnika unutrašnjih poslova u Zagrebu Bojkića traži dozvolu boravka za neke Židove koji traže spas pred fašizmom.

Iako prati s najvećom pomnjom svjetsku politiku, zanimljivo je da se još uvijek vraća na Shakespearea pa objavljuje u *Hrvatskoj reviji* raspravu o odnosu Shakespearea i Hrvata.⁴⁵ Izgleda da je Kriškoviću Shakespeare bio potreban za njegovu ravnotežu između svijeta knjiga i svijeta stvarnosti, jer je već tada bio jako osamljen.

⁴³ Zlatko GAŠPAROVIĆ, *Kriškovićeve kolonijalna politika*, *Obzor*, 79, 1939, br. 254, 2; Stipe MOSNER, *Kolonijalni problem*, *Hrvatska smotra*, 8, 1940, br. 11-12, 651-656; H. WOLF, *Svjetska kolonijalna politika*, *Alma mater croatica*, 3, 1939-1940, br. 5, 166-167; Krešimir MLAČ, *Svjetska kolonijalna politika*, *Hrvatska prosvjeta*, 27, 1940, br. 3-4, 128-136; J. P., *Dvije knjige iz izvanrednih izdanja Matice hrvatske*, *Hrvatska gruda*, 1, 1940, br. 26, 5.

⁴⁴ Zlatko GAŠPAROVIĆ, *Knjiga o manama velikih i vrlinama malih demokracija*, *Hrvatska revija*, 13, 1940, br. 12, 670-671; Ivo BOGDAN, *Na izmaku ove naše demokracije*, *Hrvatska straža*, 12, 1940, br. 236, 2; Janko SKRBIN, *Sumrak demokracije*, *Plava revija*, 1, 1940, br. 2, 71-75; H. WOLF, *Na izmaku...*, *Obzor*, 81, 1940, br. 229, 2; M. J. J., *Na izmaku...*, *Brazda*, 1, 1941, br. 2, 125-126; S. MOSNER, *Na izmaku...*, *Hrvatska smotra*, 9, 1941, br. 1, 42-46.

⁴⁵ VIG, *Shakespeare i Hrvati. Zanimljiva rasprava dra V. Kriškovića u Hrvatskoj reviji*, *Hrvatska straža*, 13/1941, br. 1, 5.

Krišković od 1941. do 1943.

Krišković očitito nije bio jako sretan što je Nezavisna Država Hrvatska stvorena diktatom Musollinija i Hitlera, a pogotovo kada je Ante Pavelić tri četvrtine Dalmacije poklonio Musolliniju.

Njegovo priklanjanje zapadnoj demokraciji bilo je vrlo izrazito još od Prvoga svjetskog rata. Vjerojatno se stoga ponovno vraća davno nerabljenom pseudonimu "Junius", pod kojim objavljuje u Hrvatskoj smotri članak *Demokracija, sloboda, istina*, kao revolt na dugogodišnje pokušaje da odgoji naraštaj koji bi poštivao humanizam i toleranciju.

Iako je očitito želio ostati u pozadini događanja u Hrvatskoj, to mu nije uspjelo.⁴⁶ Kao zastupnik Hrvatskog sabora iz 1918. Vinko je Krišković sa Svetislavom Šumanovićem, inače svojim prijateljem, postao član Hrvatskoga državnog sabora, te sjedi na svečanim sjednicama od 23. do 28. veljače 1942. Sve su to bile reprezentativne sjednice koje nisu mogle utjecati na državnu politiku niti na rad državnih organa, jer Pavelić nije bio nimalo sklon da se posluži parlamentarizmom u ratnim uvjetima. Kriškovićeva suradnja s Nezavisnom Državom Hrvatskom izazvala je čuđenje nekih bivših političara. Tako se čudi dr. Viktor Ružić, ban Savske banovine od travnja 1936., a od 1939. ministar pravde. On kritizira u ožujku 1942. Kriškovića što je pristao uz ustaše pa se ruga na njegov račun u ožujku 1942. pitajući piše li sada novu knjigu "Germania docet", koju da treba svakako poslati u Englesku kako bi bila pandan njegovoj ranijoj knjizi "Anglia docet".⁴⁷ Međutim, Ružić se duboko prevario u svojoj procjeni.

30. studenog 1942. Krišković je s Markom Došenom, predsjednikom Hrvatskog sabora, Ademagom Mešićem, predsjednikom Pravnog odbora Sabora, dr. Mirkom Košutićem, predsjednikom Prosvjetnog odbora, prof. Markom Veršićem, dr. Krunoslavom Lokmerom, Ferdinandom Gasteigerom, Stjepanom Uroićem, velikim županom dr. Franom Milobarom, predsjednikom Financijskog odbora i Tomom Vojkovićem podnio Paveliću *Memorandum* u kojem ga upozoravaju da je posljednji čas da se spasi što se spasiti daje. U tom *Memorandumu* oni naglašavaju da je Paveliću jedini suradnik Sabor i upozoravaju na neke pojave od nepredvidive dalekosežnosti za opstanak Hrvatske i hrvatskog naroda. Spominju "velebitski ustanak" i njegove žrtve, pa skupštinske izbore 5. svibnja 1935., kada je hrvatski narod dao više od 850.000 glasova za stvaranje hrvatske države. Oni kažu da je Pavelić vođa, ali da je

⁴⁶ Pavao TIJAN, *Dr. Vinko Krišković*, Književni tjednik, 2, 1942, br. 6, 1-2.

⁴⁷ Ljubo BOBAN, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade, 1941-1945*, Zagreb, 1985, 469.

uskrsnulu hrvatsku državu pomutio dan potpisa Rimskih ugovora, koji je donio demografsko uništenje našeg naroda u Dalmaciji, Lici i Krbavi, u Primorju, u Bosni i Hercegovini. Oni upozoravaju da od tada gore sela i kuće i da je potpis tih ugovora donio tisućama najboljih sinova muke i bola, narodnoj inteligenciji progone, omogućio organiziranje četnika od okupacijskih vlasti i iseljavanje i deportaciju našeg naroda na sve strane svijeta, etničko opustošenje čitavih krajeva, glad i bijedu, te da su to opće ojačanje iskoristili neprijatelji hrvatskog naroda da bi privukli ljude u redove partizana. U *Memorandumu* se upozorava da treba raščistiti pitanje tuđeg utjecaja, jer Dalmacija je kolijevka hrvatstva. Upozoravaju i da su se u redove ustaša uvukli ljudi niskih i nečistih motiva koji nanose neizmjernu štetu ugledu i autoritetu države. Pokušaji čišćenja u ustaškim redovima nisu do sada pokazali takve rezultate koji bi bili podobni da umire savjesti i učvrste osjećaj pravne sigurnosti. Upozoravaju i na sukob ustaških dužnosnika s činovnicima javne uprave. Kritiziraju stavljanje u logor mnogih pojedinaca i grupa koji nisu značili nikakvu opasnost za poredak i sigurnost države, te se traži njihovo oslobođanje. Sukobi ustaša i domobrana također su vrlo opasni, te potpisnici *Memoranduma* zahtijevaju reorganizaciju države na vojnom i civilnom polju, ponovno sazivanje Hrvatskog sabora kao predstavnika naroda, otpuštanje iz logora svih koji su u te logore stavljeni na temelju kolektivne odgovornosti, a ne zbog osobnog prekršaja. Pavelić nije reagirao na taj riskantni *Memorandum*, već je kasnije rekao da vodeći starci *Memoranduma* imaju zajedno 300 godina, a hoće voditi politiku. Uskoro je slijedilo i formalno raspuštanje Sabora.⁴⁸

Krišković kao politički emigrant u Švicarskoj (1942.-1952).

Kao potpisnik *Memoranduma* Krišković je osudio Pavelićev totalitarizam te se založio za liberalizam i demokratsku državu. Stoga je morao povući zaključak o ugroženosti svog života u Hrvatskoj, i predviđajući mračnu budućnost zemlje, povukao se, pozivom na svoje zdravlje, krajem 1942. u Švicarsku, gdje je već 1939. prebacio svoje knjige i rukopise, te se smjestio u jednom skromnom pansionu u Zürichu. Prije odlaska iz Zagreba sve svoje prijevode Shakespeareovih djela darovao je tadašnjoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (danas HAZU), a Hrvatskom bibliografskom zavodu u Zagrebu poklonio je svoj prijevod romana W. M. Thackeraya *Povijest Henrya Esmonda (The History of Henry Esmond)*. U Švicarskoj se našao kao neki

⁴⁸ Lj. BOBAN, nav. dj., 102 - Izvještaj S. Gažija od 7. IV 1943. Vidjeti i B. KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb, 1986, 430-433.

politički emigrant zajedno s prof. Karlovićem i bivšim konzulom Paskijevićem Čikarom, a trebao im se pridružiti i književnik Jure Pavičić. Ti se emigranti često sastaju kod šefa delegacije Milokovića, barem u prvo vrijeme.⁴⁹

Iako vrlo star, Krišković nije nikada bio izvan politike i svijeta. K njemu dolazi u kolovozu 1944. dr. Zvonko Cihlar (Zagreb, 1918. - Škofja Loka, 25. V. 1945.), sin Kriškovićeve prijateljice Senjanina dr. Milutina Cihlara Nehajeva. Cihlar je Kriškoviću rekao da je došao pregovarati radi priznanja NDH sa Sovjetima, koji su za protuuslugu tražili prolaz kroz hrvatski teritorij na Jadran. Cihlar je prije svog povratka u Zagreb Kriškoviću ostavio ne samo bilješku o tim neuspjelim pregovorima, već i veći dio svog arhiva, videći vjerojatno i sam da je NDH izgubila rat, ali služeći joj ipak do zadnjeg trenutka.⁵⁰

I u poslijeratnom razdoblju svog života Krišković ne miruje, ali mijenja mišljenje da će Europa smoci snage da sredi svoje prilike. On posve točno prognozira da će nova sila koja će pokušati srediti prilike u svijetu biti novi svijet: Sjedinjene Američke Države, izrekavši tu misao u vremenu kad se Amerika i te kako politički odvajala i ograđivala od ostalog svijeta.

Ni u dubokoj starosti Krišković nije prestao pisati političke eseje, neke vrsti poruke narodu uz obavještavanje što se u svijetu događa. Očito je to držao svojom dužnošću kao bivši potkralj (podban) Hrvatske, pa je u tome u neku ruku vrlo sličan Ottu v. Habsburgu, koji takva obavještavanja i poruke daje Europi. Eseji napisani u Švicarskoj od 1944. do 1952. neke su vrsti politička oporuka Vinka Kriškovića, koja je objavljena poslije njegove smrti pod naslovom *Posljednji eseji* (Madrid, 1955., izd. Osvit). Izvanredna je to knjiga, iako je Kriškovićev jezik pomalo zastario, a stil težak. Čini se da je on do kraja života bio izvanredne duhovne svježine i posve je promašena Horvatova ocjena da su "*Posljednji eseji* interesantni psihološki; govore kako je taj prestarjeli mozak radio dalje, još pronicav u analizi i kritici, ali nemoćan da ugleda i shvati nove vidike."⁵¹

Kakva je samo genijalnost kada Krišković napušta do tada uvriježeno mišljenje u svijetu da će Velika Britanija biti čuvar slobode malih naroda, te u svojim političkim esejima pred smrt upozorava da to mogu biti samo Sjedinjene Američke Države, neopterećene povijesnim nasljeđem i domovina ljudi oslobođenih nacionalizma, ljudi koji su došli iz svih krajeva svijeta i iz svih kontinenata.

⁴⁹ Lj. BOBAN, nav. dj., 196. - Izvještaj Juretića vladi u Londonu od 6. VIII 1943.

⁵⁰ Jere JAREB, *Sovjetski dodiri s dr. Antom Pavelićem od rujna 1944. do veljače 1945.*, Časopis za suvremenu povijest, 27, 1955, br. 2, 19-20.

⁵¹ J. HORVAT, nav. dj., 87.

Njegove "Instrukcije", njegovi savjeti izrazito su prohrvatski i protukomunistički. Bio je, kako kaže Bonifačić, "najstariji hrvatski emigrant u prognostvu".⁵²

Umro je bez oporuke tako što je pao na poledici i razbio glavu.

Dr. Vinko Krišković ispao je iz svih jugoslavenskih enciklopedija objavljenih nakon 1928. godine, iako nije bio protivnik Srba i iako nije bio Pavelićev prijatelj. Njegova politička etičnost onemogućila mu je da se prilagođuje političkim promjenama te je, shvativši neku svoju zabludu, odmah nastojao korigirati jer je Vinko Krišković bio vrhunski intelektualac kakvih Hrvatska ima malo, i naša je dužnost da mu dademo ono mjesto u našoj povijesti i kulturi koje mu pripada s obzirom na njegov doprinos i njegove misli.

Krišković je mislio izvanredno dalekosežno i vrijeme je da mu odamo zasluženo priznanje i da se držimo nekih njegovih savjeta, uzimajući u obzir i njegove bojazni, koje se pokazuju i te kako realnima, a koje su zasnovane na iskustvu i intelektu.

Mislim da se mogu poslužiti riječima Pavla Tijana iz predgovora Kriškovićevim *Posljednjim esejima*, da je Kriškovićeva osnovna misao kako "se hrvatska suvremena kultura i nacionalna svijest mogu razvijati, samo ako hrvatski narod ostane vjeran sebi i evropskoj zapadnjačkoj kulturi, koja ga je definitivno formirala kao člana evropske zajednice kulturnih naroda."⁵³

Bibliografija Vinka Kriškovića

Ako su radovi objavljeni pod pseudonimom "Junius", to je u zagradi navedeno. Junius je bio engleski političar, koji je svoju pozornost usmjerio prema gospodarstvu. Pod tim pseudonimom javlja se kod nas dr. Žarko Miladinović, pišući u *Zastavi*, sremsko-karlovačkom *Životu* i drugim listovima. U časopisu *Izraz* 1940. i 1941. javlja se pod tim pseudonimom Otokar Keršovani, a od 1971. u *Slobodnoj riječi* i sin zubara Ante Pavelića dr. Ante Smith Pavelić (Zagreb, 28. II. 1903. - Forth Worth, SAD, 13. I. 1988.). Većina Kriškovićevih radova objavljena je pod punim autorstvom, ali vjerojatno postoji određen broj radova objavljenih bez ikakvog potpisa. Unutar jedne godine u bibliografiji su novine poredane abecednim redom. Naslovi knjiga tiskani su velikim slovima.

Špilja "Simčići" kod Brinja, Hrvatski svjetozor, II, 1878, br. 31, 141-244.

⁵² A. BONIFAČIĆ, nav. dj., 317.

⁵³ P. TIJAN, *Predgovor "Posljednjim esejima"*, nav. dj., 8.

Odnosaži u Senju, Obzor, 34, 1893, br. 218, 242.

(Junius), *Pismo Juniusovo. Crta iz engleske ustavne povijesti*, Prosvjeta, 3, 1895, br. 3-8.

(Junius), *Tjelovske sličice*, Obzor, 36, 1895, br. 134. (1. Uspomena. 2. Merkur i Venera. 3. U posjetima 4. Kde domov muj!)

(Junius), *Sličice*, Obzor, 36, 1895, 217. (Spominjanje. Zbog novaca. U prevelikoj revnosti.).

(Junius), *Nation auf Puff. Odlomak poslanice "okresačima"*, Obzor, 36, 1895, br. 291. Odgovor na satiričnu pjesmu jednog u Srem. Mitrovici.

Thomas Babington Macaulay, Odabrani eseji, Zagreb, 1896. Preveo V. Krišković.

Viši nadzor nad upravom. Pokusno predavanje držano 9. lipnja 1900. na Hrvatskom sveučilištu, Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu, 26, 1900, br. 7, 385-397.

UPRAVA I SUDSTVO, Zagreb, 1900. Priručnik.

UPRAVNA NAUKA, Skripta bez navođenja godine nalaze se u Sveučilišnoj i Nacionalnoj biblioteci u više verzija, jer su ih radili studenti po predavanjima održanima od 1900. do 1913. i opet od 1920. do 1925. godine. Obično sadrže dva dijela: 1. Pregled upravne nauke i hrvatskog upravnog prava. 2. Pregled agrarnog zakonoslovlja.

(Junius), *Gradovi dalmatinski u javnom životu pokrajine*, Novi list, Rijeka, 7/1904, br. 212, 221, 261.

Dr. Hinko Hinković i istina, Zagreb, 1905.

(Junius), *Hrvatska "Tereza Humbert"*, Novi list, 9, 1906, br. 293. (O politici J. Franka).

(Junius), *Javni upis na dr. Josipa Franka*, Novi list, 9, 1906, br. 301.

(Junius), *Kapetan od Kopernicka i dr. Josef Frank*, Novi list, 9, 1906, br. 307.

ZEMLJIŠTINE ZAJEDNICE, Predavanja, Zagreb, 1910.

UPRAVNA NAUKA I HRVATSKO UGARSKO UPRAVNO PRAVO, Dio 1-3, izd. Društva hrv. sveuč. građana za pouku anafalbeta, Zagreb, 1912.

PISMA JUNIUSOVA. Crta iz engleske ustavne povijesti, Zagreb, 1917, izd. Prosvjetne biblioteke, sv. 2.

Glas sa strane (pismo uredniku), Jutarnji list, 10, 1921, br. 3346, 2-3.

Jedan list iz irske povijesti, Jutarnji list, 10, 1921, br. 3559, 19-21.

ANGLIA DOCET, Eseji, Zagreb, 1922, izd. Prosvj. biblioteke, sv. 10-11. Urednik I. Bojničić.

Shakespeare i Bacon, Jutarnji list, 11, 1922, br. 3918, 33-35.

Francis Bacon, Obzor, 63, 1922, br. 66-69, 71-74, 7783, 85-89, 9196.

Opanak, Jutarnji list, 12, 1923, br. 4013, 5. (O seljačkom pokretu u Hrvatskoj.)

Rodio se Spasitelj, Jutarnji list, 12, 1923, br. 4278, 17-18.

- Engleska i francuska revolucija*, Obzor, 64, 1923, br. 89, 1-2.
- Dva svijeta. Prinos k problemu zapadne kulture*, Obzor, 64, 1923, br. 349, 4.
- ŠIROM SVIJETA. GLEDANO I VIDENO*, Zagreb 1924.
- Uskrs. Na stotu obljetnicu smrti Byronove*, Jutarnji list, 13, 1924, br. 4390, 17.
- Prevrćući listove povijesti rimske*, Jutarnji list, 13, 1924, br. 4632, 6-8.
- HRVATSKO PRAVO KUĆNIII ZADRUGA. Historijsko dogmatski nacrt*, Izdano o tisućljetnici krunisanja Tomislava - kralja hrvatskoga, Zagreb, 1925.
- DOKLE SMO DOŠLI. Bilješke k sadašnjem političkom položaju*, Zagreb, 1925. Tisak zaklade tiskare Narodnih novina troškom piščevim.
- (Junius), *Waltstaats Manner. Ihr Glück und Ende*, Morgenblatt, 47/1932, br. 192, 2.
- Pare*, Hrvatski list, Osijek, 14, 1933, br. 355, 21. Esej. S Kriškovićevim portretom.
- Socijalna drama Shakespearea. (Mjera za mjeru)*, Hrvatska revija, 6, 1933, br. 8-11.
- Nordijska "Divina Commedia". (Kralj Lear)*, Obzor, 74, 1933, 69-72, 74, 76-87, 89-94.
- SHAKESPEARE. Predgovori dramama*, 1, 2. Zagreb, 1934. (treći svezak ostao u rukopisu).
- Uskrsna liturgija. Zagreb o Uskrsu*, Hrvatski list, Osijek, 15, 1934, br. 90, 17-18. Esej.
- Nordijski mit (Machbeth)*, Hrvatska revija, 7, 1934, br. 1-3.
- Parodija? Travestija? (Troilo i Kresida)*, Hrvatska revija, 7, 1934, br. 7-9.
- Dioniz i Izida. (Antonije i Kleopatra)*, Obzor, br. 58-78. (Stari klasični likovi u djelima W. Shakespearea).
- Kad mladost jezdi, ludost uzde vodi (Kako vam drago)*, Obzor, 75, 1934, br.114-115, 117-127.
- Nordijski misterij (Hamlet)*, Obzor, 75, 1934, br. 244-249, 251, 253-265.
- Pseudomorfoza*, Hrvatski list, 16, 1935, br. 346, 17-18.
- Po milosti božjoj (Kralj Rikard II)*, Hrvatska revija, 8, 1935, br. 2-5.
- I Eshil i Aristofan. (Henrik IV)*, Hrvatska revija, 8, 1935, br. 9-11.
- Vijenac vrlini ženskoj (Cimbelin)*, Obzor, 76, 1935, br. 17-22, 24-29, 33-35, 37.
- Sjen osvetnik (Julije Cezar)*, Obzor, 76, 1935, br. 152-166, 169, 170-172.
- Gospodski moral (Koriolan)*, Obzor, 76, 1935, br. 241-259.
- Jedan vijek političkih ideja vodilja*, Obzor, Spomen-knjiga, Zagreb, 1935, 81-83.
- Zar suton demokracije?*, Hrvatsko kolo, knj. 17, 1936, 3-24.
- Shakespeareov zavještaj (Bura)*, Hrvatska revija, 9, 1936, br. 8-10.
- MODERNI ENGLESKI ESEJI*, Zagreb, 1937, izd. Matice hrvatske.
- U SVIJETU PARADOKSA. Slike sadašnjice*, Zagreb, 1937, izd. Male knjižnice Matice hrvatske, nova scrija, sv. 9, 13.

- U poratnoj Evropi*, Hrvatsko kolo, knj. 18, 1937, 3-20.
- Bič božji (Kralj Rikard III)*, Hrvatska revija, 10, 1937, br. 4-9.
- Nova engleska knjiga o nama*, Obzor, 77, 1937, br. 6, 1-2. (O knjigi Douglasa Jerolda "Engleska" i Eric J.Pattersona "Jugoslavija".)
- ALDOUS HUXLEY, *GIOCONDIN PODSMIEH I DRUGE PRIPOVIJESTI*, Zagreb, 1938. (Uvodna studija V. Kriškovića i prijevod.)
- JEDAN VIJEK *POLITIČKIH IDEJA VODILJA*, Zagreb, 1938. Tisak Tipografija. To je rad objavljen 1935. u okviru Obzorove Spomen-knjige.
- Rat ideologija*, Hrvatsko kolo, knj.19, 1938, 3-24.
- (Junius), *Sjeverna i Južna Hrvatska. Iskoni hrvatstva*, Hrvatski list, Osijek, 19, 1938, br. 356, 19-22. (S geografskom kartom koja prikazuje Podunavlje prije dolaska Hrvata na jug.)
- U svietu paradoksa*, Obzor, 78, 1938, br. 5, 3. Odgovor na članak V. Mačeku u Hrvatskom dnevniku koji kritizira Kriškovićeve knjige u Hrv. Danici, 1938, 4, 10.
- SVJETSKA KOLONIJALNA POLITIKA. *Slike sadašnjice*, Zagreb, 1939, Mala knjižnica Mat. hrvatske, kolo 4, sv. 21.
- MASLINA I DRUGI ESEJI. *Prijevod A. Huxleya*, Zagreb, 1939.
- Nakon svršena boja*, Hrvatsko kolo, knj. 20, 1939, 3-21. (O političkim prilikama u Europi.)
- Ratni ciljevi Antante*, Hrvatska revija, 12, 1939, br. 3-5.
- Engleska i Irska*, Hrvatska straža, 11, 1939, br. 243, 4-5. (Iz knjige *Svjetska kolonijalna politika*.)
- NA IZMAKU OVE NAŠE DEMOKRACIJE, Zagreb, 1940, izd. Mat. hrv., sv. 27.
- U povodu ovog rata*, Hrvatsko kolo, knj. 21, 1940, 3-23.
- (Junius), *Demokracija, sloboda, istina*, Hrvatska smotra, 9, 1941, br. 1, 1-4. (Osvrt na demokraciju u II. svjetskom ratu.)
- Shakespeare i mi. Češka morska obala u "Zimskoj priči"*, Hrvatska revija, 14, 1941, br. 1, 1-5. (O geografskim imenima u Shakespearovim djelima.)
- Hrvatski sabor nekad i danas. Nakon prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora*, Spremnost, 1, 1942, br. 2, 1.
- Sursum corda, O prvoj godišnjici Nezavisne Države Hrvatske*, Spremnost, 1, 1942, br. 7, 1-2.
- POSLEDNJI ESEJI, Madrid, 1955. Ova zbirka sadrži eseje *K osvitu mraka i tame*, 98-127, te *Il fallait en finir*, 131-142, napisane 1947., te *Na megdanu*, 145-162, iz 1948. godine.

DURCHSCHNITT DURCH DIE TÄTIGKEIT UND DAS LEBEN
DES POLITIKERS VINKO KRIŠKOVIĆ

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Artikel wird die gesamte Tätigkeit und das Werk des kroatischen Politikers Dr. Vinko Krišković bearbeitet, mit besonderer Rücksicht auf seine politische Tätigkeit, die für sein Leben entscheidend war.

Die Autorin hebt hervor, daß Krišković in seinem langen Leben, im Laufe der Zeit, seine Meinungen änderte, aber die Zeit änderte sich schneller als er. Er konnte nämlich die neuen Umstände nicht immer akzeptieren. Seine Konstante war politische Ethik und Moral im Interesse des Landes, das ihn geboren hat.

Die Autorin analysiert die Kriškovićs Gestalt und sein Lebensweg, und kommt zur Schlußfolgerung, daß Krišković immer prowestlich und prokroatisch, aber nie proparteiisch, und nie antiserbisch orientiert war. Darum sollen wir die Überzeugung ablehnen, daß Krišković Folger der Ideen von der Partei des Rechtes und ein Mensch der faschistischen Orientation war. Er kam sehr früh zur Überzeugung, daß Europa keine Kraft hat, die versailleische Karte Europas zu ändern, und das diese Kraft nur Vereinigte Staaten Amerikas haben.

THE SECTION THROUGH THE ACTIVITIES AND LIFE
OF THE POLITICIAN VINKO KRIŠKOVIĆ

S u m m a r y

The article deals with entire activities of the Croatian politician dr. Vinko Krišković with special retrospective to his political work, that was crucial for his entire life.

The (woman) author points out that Krišković used to change in time during his long-lasting life, but the times he lived in were changing even much faster than he himself, because he did not know how to get accustomed to it all the times. In fact, his fundamental constant was the political ethics and morality in the interest of the country that gave birth to him. By analysing the figure and Krišković's way of living, the author comes to a conclusion that he was all the time pro-croatian orientated and never pro-factionaly and, also, he had never been the enemy of Serbs. Thus, the conviction that Krišković favoured Croatian Party of Rights and that he was a man of a pro-fascist orientation should be definitely discarded.

The author at the end puts forward her final idea that Krišković was a man of the West, who very early in his life grasped that there is not such a powerful European force that would be able to change the Versailles Map of Europe and that such a force can be found only in the United States od America.